

The Herder they come

- J. G. Herder og opfattelserne af national identitet

Nationalism begins as Sleeping Beauty and
ends up as Frankenstein's Monster

K.R. Minogue, *Nationalism* 1967

I juni 1769, samme år som Napoleon Bonaparte blev født i Ajaccio på Corsica, forlod en ung mand på 25 år Riga for at sejle ud på en rejse i det blå. Han hed Johann Gottfried Herder, var født i 1744 i Mohrungen, en lille by i Østpreussen, og var derfor tysk af sprog og kultur og luthersk af religion. Han havde studeret teologi og filosofi i Königsberg og også undervist der en kort tid, samtidig med at han som en god lovende intellektuel offentliggjorde et antal mindre arbejder i forskellige genrer. I Königsberg fulgte han Kants forelæsninger, men blev samtidig kraftigt inspireret af den pietistiske mystiker Johann Georg Hamann (1730-88).

Kant, Hamann og Herder var kraftigt præget af den tyske pietistiske reaktion på Frankrigs sejr i trediveårskrigen. Den westphalske fred i 1648 knæsatte opsplitningen af Tyskland i flere hundrede småstater, men blev samtidig indledningen til en æra med et kulturelt fællesskab inden for den "tyske nation", som det tysk-romerske rige officielt hed siden 1486.¹ En uddannet klasse krydsede rundt mellem universiteterne i hele det tysk-sprogede område fra Rhinen i vest til Riga og Praha i øst, fra Holsten (og København) i nord til Schweiz og Wien i syd. Det blev begyndelsen til det senere dannelsesborgerskab (Bildungsbürgertum), som var fælles om sprog og litteratur, men først sent - om nogen sinde - følte behov for en fælles stat.

Denne tyske kultur var præget af en grundlæggende ambivalens over for den sejr-rige franske civilisation. På den ene side beundrede de dens resultater, men samtidig tog mange af de universitetsuddannede afstand fra det franske sprog, der var blevet det europæiske aristokratis foretrukne kommunikationsredskab, og hævdede Luthers tyske skriftsprog som afløser for latin. I 1687 fremlagde juristen Christian Thomasius (1655-1728) til sine kollegers store forargelse et program *på tysk* for studiet af det tyske sprog. Dermed indledte han bestræbelserne på at gøre tysk til et intellektuelt instrument, som svarer til det, der var sket i Frankrig halvandet hundrede år tidligere. Det var dette kultiverede tyske sprog, der sammen med pietismen var forudsætningerne for Herder og den senere tyske historiefilosofi.

I 1764 drog Herder til Riga for at undgå preussisk militærtjeneste. Her ernærede han sig som lærer og hjælpepræst for den tysktalende befolkning i denne gamle hanseby, hovedstaden i Livland, der svarer til en del af de nuværende baltiske stater Estland og Letland. Peter den Store havde erobret hele baltikum fra Sverige i begyndelsen af 1700-tallet, så Riga var en del af det russiske imperin, men det havde ikke ændret byens tyske kulturelle karakter. Her trivedes han tilsyneladende godt, blev protegeret af forskellige indflydelsesrige borgerlige og adelige familier, samtidig med at han forøgede sin viden om folkekulturen i de slaviske og baltiske bondebefolkninger.

Herders mest blivende indsats var nok ti år senere at legitimere disse bondebefolknings kulturer ved at udgive deres sange som såkaldte "folkeviser" (*Volkslieder*, 1778-79, genudgivet i 1807 under titlen *Stimmen der Völker in Liedern*). Han var ganske vist samtidig hovedansvarlig for at opfatte viserne som kollektive monumenter fra "folkets dyb" i stedet for de bevidste kunstprodukter eller omarbejdede udgaver af overklassens kunst, der reelt var tale om. Men derved var Herder blot et typisk produkt af sin tid og af sit intellektuelle miljø. Den begyndende romantiske dyrkelse af "ægte" folkekunst råbte på en sådan fortolkning og fik den.

Dog ikke lige med det samme. Først kastede den unge forsker og folkelighedens ideolog sig ud i en rejse "ud i det blå". Den foretog den unge Herder efter eget udsagn, fordi han "ikke var tilfreds med sit miljø og den isolation, han befandt sig i såvel som lærer og som præst". Altså et oprør fra en typisk ung intellektuel, der ville bryde med trivialiteten og forudsigeligheden i en alt for fastlagt karriere. Men det blev et temmelig beskedent oprør, hvor han at dømme efter sin egen rejsedagbog ikke mødte større overraskelser, hverken i Nantes eller i Paris. Som ung intellektuel i Königsberg og Riga sukkede han efter rystende Sturm und Drang oplevelser, men de kom ikke på rejsen. "Mit liv", skrev han, "er en rejse gennem en serie af gotiske hvælvninger". Det forklarede han selv på den måde, at hans "indstilling ikke gik ud på at deltage, men først og fremmest at kontemplere, at tygge drøv".² De største oplevelser på rejsen blev mødet med den unge Goethe i Strasbourg og med Maria Karoline Flachsland. Den første skaffede ham fra 1776 ansættelse i Weimar, den sidste giftede han sig med. Sammen slog de sig ned i Bücheburg i det lille fyrstedømme Lippe, hvor Herder havde fået stilling som hovedpræst og konsistorialråd.

Fra denne basis kastede Herder sig ud i den filosofiske debat med en række angreb på oplysningstidens dyrkelse af den klassiske antik som normen for alting. Vigtige skrifter fra denne periode er prisopgaven *Über den Ursprung der Sprache* fra 1772 og skriftet *Auch eine Philosophie der Geschichte* fra 1774, som det her oversatte uddrag stammer fra. Denne aktivitet fortsatte med stigende fart til slutningen af 1780'erne, især hovedværket *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* I-IV, 1784-91. I 1789 brød han med Goethe og trak sig i stigende grad fornærmet og skuffet tilbage fra verden. I 1803 døde Herder ret ubemærket i Weimar, selv om

han var avanceret til et forholdsvis højt embede.

Men inden da havde han nået at formulere det nationale program, som i tiden under og efter Napoleons erobringer af Europa greb især de tyske og slaviske folk i Centraleuropa. Som Rousseau var han en oplysningstænkner, der brugte oplysningsfilosofien til at undergrave oplysningstænkningens universalistiske prætentioner og forhåbninger for i stedet at introducere en forskelstænkning, der selvfølgelig ved nøjere eftersyn også er universalistisk, bare på en anden måde. Det er slående, hvor meget de forskellige nationale bevægelsers påstand om at være helt unikke minder om hinanden. Herder var aldrig en praktisk handlingens mand. Ved sin afrejse i 1769 fra Riga havde han haft visse forestillinger om at blive det, men i dag kan vi let se, at hans aktivisme ville have været meget bedre investeret i baltiske og østprensiske bønder, hvis kultur han skrev ned og transporterede ind i den lærde verden. Men det var jo på sæt og vis også netop det, han gjorde senere, blot med en anden institutionel og geografisk basis i de små midttyske fyrstedømmer, hvor tanken fløj frit fjernt fra de store byer og de store staters reelle muligheder for indflydelse. Herders ungdomsfrustrationer var ikke et reelt problem; han fik indflydelse i rigt mål, men vidste det bare ikke selv.

Det er ikke overdrevet at hævde, som den russisk-britiske filosof Isaiah Berlin har gjort, at Herder bogstavelig talt opfandt forestillingen om at høre til.³ Normalt drives denne anerkendelse videre til også at se ham som grundlæggeren af den moderne nationalisme. Det er imidlertid kun rigtigt i den forstand, at han i *Auch eine Philosophie der Geschichte* fra 1774 for første gang i europæisk idéhistorie brugte ordet i sit forsvar for nationernes individualitet: "Eller hvis *afstanden folk og folk* imellem under denne udvikling af nationaltilbøjeligheder allerede er for vidt fremskreden: se blot hvor ægypteren *hader* hyrden, lansstrygeren! hvor han *foragter* den letsindige græker! Sådan er det med hver to nationer, hvis tilbøjeligheder og kredse af lykke *støder sammen* - man kalder det fordom! pøbelagtighed! indskrænket *nationalisme!* Fordommen er god for sin tid: thi den *gør lykkelig!*"⁴

Men denne brug af ordet nationalisme er ikke identisk med den hysterisk selvovervurderende og fremmedhadende chauvinisme, der senere blev gængs, først i tysk, senere i de andre europæiske nationalismer. Hvor andre tænkere på hans tid nøjedes med neutralt at observere forskelle i nationalkarakter og more sig over udslagene af nationalstolthed og fordomme, der var Herder bange for, at nationalkaraktererne skulle forsvinde.⁵ Derfor erklærede han, at "det var naturens hensigt, at alting som kunne skulle trives på jorden". Ifølge Herder har enhver gruppe sin egen *Volks-* eller *Nationalgeist*: "For ethvert folk er folk; det har sin national-dannelse såvel som sit sprog."⁶ Sprog, kultur og mentalitet var for Herder de vigtigste særkender på nationer eller folk - han brugte de to ord i flæng - ikke deres statsretlige status. Vanerne, livsstilen, måden at udtrykke sig på er af værdi for et samfund, netop fordi de er udsprunget af dette samfund. Hele det kulturelle liv er skabt indefra i den særlige

tradition, som kommer fra den fælles historiske erfaring, der kun deles af medlemme af gruppen. Den minimale forudsætning for at forstå andre folk og tider er derfor, at man har udsat sig for tilsvarende oplevelser. F.eks. kan man ikke fuldt ud forstå de skandinaviske sagaer uden selv at have oplevet de rå, udmattede sømænds kamp med havet, som Herder selv havde gjort på sin sejlads over Nordsøen til England undervejs til Nantes. Hans forestilling om nationen var fundamentalt ikke aggressiv. Alt hvad han ønskede var kulturel selvbestemmelse. Han afviste på det bestemteste tanken om nogle folks overlegenhed over for andre og brugte f.eks. ubekymret betegnelsen nation også om de såkaldt primitive samfund. Skurkene i historien var for ham store erobrere som Alexander den Store, Cæsar og Karl den Store, fordi de udryddede indfødte kulturer. Kun hvad der var unikt, havde for ham værdi. Derfor var han i opposition til universalismen hos de franske oplysningstænkere. For Herder var der kun ganske få tidløse sandheder; tid, sted og det sociale liv - det mange i dag kalder det civile samfund - var for ham alt, almene regler intet.

Han var ikke dogmatisk - endsige konsekvent - i sin definition af nationen. I forskellige sammenhænge beskrev han nationalkarakteren ud fra sprog, vaner, udseende eller indstilling, i andre udledte han den fra klimaet eller landskabet, som det var almindeligt blandt oplysningstænkere. Han mente stort set ikke, at den nationale karakter kunne nedarves, kun indlæres. I 1700-tallets intense debat om arv versus miljø sluttede han sig til fortalere for miljøets betydning. Ligesom den tyske Göttingenhistoriker August Ludwig Schlözer (1735-1809) gik han så langt som til at mene, at negre ville miste deres sorte farve, hvis de voksede op i Tyskland!⁷ Et dristigt udsagn vil vi jo nok mene i dag, men ikke et godt grundlag for en diskriminerende Blut-und-Boden nationalisme, selv om han som alle sine samtidige opererede med en forestilling om menneskehedens udvikling gennem forskellige stadier. Herder gik ud fra, at alle mennesker havde samme moralske værdi og indstilling, og at forskellen mellem "oplyste" og "ikke-oplyste" nationer kun var en grads-, ikke en artsforskel. Med hans egne ord: "Menneskeslægten er bestemt til gennem adskillige forandringer at gennemgå adskillige kulturtrin; dens velfærds vedvarende forfatning er imidlertid væsentligt og alene grundet på fornuft og rimelighed."⁸ Denne ikke-aggressive nationalisme blev udgangspunkt for *begge* de to mest indflydelsesrige opfattelser af national identitet i det 19. - og i grunden også i det 20. århundrede - henholdsvis en objektivt-kulturel og en subjektivt-politisk eller liberal definition af nationen.

Den objektivt-kulturelle definition af national identitet

Herder var på ingen måde en stortysk nationalist og anerkendte uden videre såvel slavernes som skandinavernes, franskmændenes og italienernes ret (og pligt) til at udfolde deres egen nationale bestemmelse. Han var ikke selv interesseret i nationa-

litet, men i kulturelle forskelligheder, det der blev historismens erkendelsesteoretiske program. Men begrebet *Volksgeist*, skulle vise sig at få omfattende og skæbnesvangre konsekvenser. På en måde videreførte han blot Montesquieus (1689-1755) lære om de særlige omstændigheder for ethvert folks liv og institutioner. Men han radikaliserede den så meget, at enhver forestilling om almentgyldige love og regler blev umulig. Intet kan gælde ud over de forskellige kollektive bevidstheders grænse. Intet åndsprodukt kan løsrides fra sine lokale oprindelsesbetingelser og vurderes i forhold til almene værdier som det gode, det sande og det skønne. Herder og den romantiske historisme førte alt det tilbage til historien, som oplysningsfilosofferne havde antaget var fælles og uforanderligt hos menneskene. For Herder var det ikke historien, det er muligt at gøre rationel som hos Voltaire (1694-1778), men rationaliteten, der er historisk.

Dette program førte direkte frem til en anti-revolutionær, subjektivistisk 'objektiv' definition af nationen, som den man f.eks. finder hos den reaktionære franske tænker Joseph de Maistre (1753-1821), bl.a. gesandt for kongeriget Sardinien (Piemonte) i Sct. Petersborg i et skrift fra 1814 med titlen *Considérations sur la France*: "Forfatningen af 1795 (den anden franske republikanske forfatning under Direktoret u.ø.) er lige som alle sine forgængere lavet for mennesket. Men der er ikke ét bestemt menneske i verden. Jeg har i mit liv set franskmænd, italienere og russere, jeg ved takket være Montesquieu, at man kan være perser: men hvad mennesket angår, erklærer jeg, at jeg aldrig i mit liv har mødt det; hvis det findes, er jeg uvidende om det."⁹ Dette historiesyn indebar, at nation stod mod nation, og at disse ikke skabtes ved medlemmernes vilje, men tværtimod at medlemmernes vilje bestemmes af, at de tilhører nationens totalitet. Mennesket er et produkt af omstændighederne og ikke omvendt, som oplysningsfilosofferne troede - en teori allerede Holberg (1684-1754) havde kritiseret Montesquieu for.¹⁰ For hvordan forklare forskelle på grækere, romere og jøder ud fra klimaet. I stedet brugte Holberg forskellene på regenterne som forklaring på nationale forskelle.

Den klassiske formulering af det objektivt kulturelle nationalitets-princips absolute forrang blev givet af den radikale, italienske, nationale demokrat Giuseppe Mazzini (1805-72) i 1857. Fra sit eksil i London formulerede Mazzini på tærsklen til den invasion af Sicilien, som Garibaldi foretog i 1859, en utopisk inddeling af Europa i 'nationale' enheder. Han forestillede sig elleve enheder, der alle - med Italien som en meget sigende undtagelse - efter vore begreber, men også efter 1800-tallets, ville være multinationale: "Spanien og Portugal forenet: Den iberiske halvø. Sverige, Danmark og Norge forenede: Den skandinaviske halvø. England, Scotland og Irland: det forenede Storbritanien. Italien, fra det yderste Sicilien til Alperne, inklusive det italienske Tyrol, Ticino, Corsica etc.: forenet til én stat. Schweiz med Savoyen, det tyske Tyrol, Kärnten og Krain (del af det nuværende Slovenien u.ø.) omdannet til en 'alpin konføderation'. 'Helleniet' (Grækenland) med Epiros, Thes-

salien, Albanien, Makedonien, Rumelien helt til Balkanbjergene, inklusive Konstantinopel.

Konstantinopel bør være hovedby, under græsk overhøjhed, i en konføderation af racer (europæiske og kristne), som i dag udgør det tyrkiske Imperium - dvs. det østlige Østrig - Bosnien, Serbien og Bulgarien (det vil få Deres briter til at fare i flint). Østrig bør forsvinde: en stor Donau-konføderation: Ungarn, den rumænske race (Valakiet, Moldavien, Transsylvanien, Hercegovina etc.) Bøhmen etc. Tyskland inklusive Nederlandene og en del af Belgien (Flandern u.ø.). Frankrig inklusive den franske del af Belgien (Wallonie u.ø.). Rusland og Polen: resten delt mellem dem: to adskilte nationaliteter i forbund. Alt dette, min kære, vil være en bog, som efterkommerne må skrive, for jeg er så optaget af det særligt italienske, at jeg ikke har tid."¹¹

Som man kan se et program, der ikke tog meget hensyn til de forskellige nationale bevægelsers krav, men mere tog sigte på at skabe 'levedygtige' stater. Baggrunden for, at Mazzini i den grad kunne tillade sig at skalte og valte med de formulerede interesser, var selvfølgelig først og fremmest, at det var et rent skrivebordsprojekt, som ingen forsøgte at føre ud i praksis. Alligevel er forsøget repræsentativt for meget af det, der blev søgt omsat i politisk handling af andre. Mazzinis teoretiske begrundelse var en bestemt opfattelse af, hvad der konstituerer en nation. For ham var en nation skabt af politiske loyaliteter. Men disse var ikke vilkårligt valgte. Kollektivet kunne kun finde sit udtryk i én, uafhængig nation-stat med ét sprog. Staten var for Mazzini ikke i sig selv målet - som den var det for så mange andre nationalitetsteoretikere - men middel til at realisere det egalitære demokrati. Som verden så ud, kunne han kun forestille sig dette demokrati overleve i relativt store stater. Derfor dette program, som trods sin hypotetiske karakter alligevel rummer en del ligheder med det, der faktisk kom ud af fredsforhandlingerne efter første verdenskrig.

Den subjektivt-politiske definition af national identitet

Det har vist sig umuligt at enes om en 'objektiv' definition af nation. Faktisk er de fleste krige siden den franske revolution blevet ført med henvisning til stridende udgaver af national og historisk 'ret'. Derfor er man ofte faldet tilbage på den operationelle og tilsyneladende simple formulering, at enhver folkegruppe, som definerer sig selv som en nation eller som opfattes sådan af andre, er en nation.

Sådan argumenterede den franske orientalist og religionshistoriker Joseph Ernest Renan (1823-1892) i 1882 i det, der siden er blevet en af de berømteste tekster i nationalisme-forskningen, "Qu'est-ce qu'une nation? Conférence faite en Sorbonne 11 mars 1882." Hans anliggende var 'videnskabeligt' at bevise, at den franske be-

folkning i Alsace-Lorraine havde 'ret' til sin egen, franske nationalitet, også efter at provinserne var afstået til Tyskland i 1871. Franskmandene havde ellers hidtil været tilhængere af en objektiv definition, men efter nederlaget i den fransk-tyske krig fik de selv skoene på og ændrede opfattelse, akkurat som danskerne efter nederlaget i 1864, og især 1867, da Preussen indlemmede hele Slesvig som en preussisk provins. Renan spurgte retorisk, men ganske præcist: "Men hvad er da en nation? Hvorfor er Holland en nation, når Hannover eller storhertugdømmet Parma ikke er det? Hvordan kan det være, at Frankrig fortsætter med at være en nation, når det princip, som skabte det (monarkiet u.ø.), er forsvundet? Hvorfor er Schweiz med sine tre sprog, sine to religioner og sine tre eller fire racer én nation, mens Toscana f.eks., som er så homogent, ikke er det? Hvorfor er Østrig en stat og ikke en nation? Og hvorved adskiller nationalitetsprincippet sig fra raceprincippet."¹²

Bortset fra, at vi i dag efter anden verdenskrig og nazismen ikke spørger om raceprincippet, er dette relevante og langt fra fuldt opklarede spørgsmål. Anledningen til Renans overvejelser var, at velmeriterede, liberale, tyske historikere som oldtidsforskeren Theodor Mommsen (1817-1903) og den venstrehegelianske, Feuerbachinspirerede religionshistoriker David Friedrich Strauss (1808-1874) havde givet deres 'videnskabelige' bidrag til den tyske krigsindsats og rigssamlingen under Preussen ved at begrunde erobringen af Alsace-Lorraine/Elsass-Lothringen med, at befolkningen tilhørte den tyske *Volksgeist*. Derved skrev de sig ind i den lange diskussion om forskellen på nationalitet bestemt ved ånd og nationalitet bestemt ved kontrakt, som havde været ført siden Montesquieu, Herder, Voltaire og de tyske befrielseskrige mod Napoleon. De tyske historikere retfærdiggjorde erobringen ved at henvise til de ubevidste kræfter, som bag om ryggen på individet styrer det og er udtryk for dets sande væren: sproget, racen og den historiske tradition. Folk i Alsace talte tysk og var af tysk kultur, derfor var erobringen legitim. Historikeren Heinrich von Treitschke (1834-1896), hvis lærebog i Tysklands historie blev udgangspunkt for den nye, nationalstatslige indoktrinering, formulerede det tyske synspunkt således: "Hvem vover endnu, stillet over for pligten til at bevare freden i verden, at påstå, at folkene i Alsace og Lorraine ikke ønsker at høre til Tyskland? Den hellige forpligtelse i disse store tider vil tilintetgøre teorien om selvbestemmelsesretten for hver enkelt gren af den tyske race - dette forførende krigsråb fra landflygtige demagoger - på det ynkeligste. Disse provinser er vores ved sværdets ret, og vi vil regere dem i kraft af en højere ret, i kraft af den tyske nations ret at til forhindre, at de tabte børn for evigt holdes væk fra det tyske rige. Vi tyske, som kender såvel Tyskland som Frankrig, ved bedre, hvad der er godt for alsaciennerne, end disse ulykkelige mennesker selv gør, da de under den perverse franske indflydelse er blevet nægtet enhver virkelig viden om det moderne Tyskland. Vi ønsker at gengive dem deres virkelige identitet om fomødent mod deres egen vilje."¹³

Franske videnskabsmænd besvarede naturligvis denne udfordring ved at 'bevise'

alsaciennernes 'ret' til at forblive franske. Det mest overbevisende svar blev givet af Renan i den før citerede tale, "Hvad er en nation?", der bevidst spiller på Abbé Sieyès' berømte tale fra 1789, "Hvad er Tredjestand?". Renans og den historiske sociolog Fustel de Coulanges' (1830-1889) vanskelighed i diskussionen med tyskerne var, at de i tiden op til 1870 havde været fortalere for en objektiv nationsbestemmelse i stil med Herders *Volksgeist* - Fustel de Coulanges havde været professor i historie ved universitetet i Strasbourg 1861-70. Men den gik jo ikke i dette tilfælde, hvor det drejede sig om en tysktalende befolkning, som sang "O Tannenbaum" på tysk til jul og samtidig krævede ret til at synge "Marseillaisen" på fransk den 14. juli. Hvordan løse denne modsigelse mellem definitionsprincipperne?

Efter en grundig afprøvning af argumenterne for og imod de forskellige bestemmelser - det der stadig gør Renans tekst til en af de centrale i nationalismens teori-historie - opgav han at henvise til befolkningens urgamle keltiske rødder, dens 'race'. Tværtimod indrømmede han uden forbehold, at alsacienserne var tyske af sprog og af race - men på trods af det, franske af indstilling. Sådant havde det ikke altid været. I 1789 var Frankrigs grænser hverken logiske eller nødvendige. Det franske monarki havde i århundredet efter den westphalske fred i 1648 erobret store landområder i nordøst, som tidligere havde tilhørt Det tysk-romerske Rige. Men forbindelsen mellem provinserne udgjordes kun af det fælles dynastiske tilhørsforhold, på samme måde som det engelske kongehus' erobring af Irland og Skotland kun afstedkom en dynastisk forening. I slutningen af 1700-tallet frigjorde nationen sig fra sin konge og realiserede de højeste, politiske oplysningsideer i et nyt "åndeligt fællesskab" inden for de grænser, som det foragtede dynasti havde skabt gennem en ottehundredårig kontinuerlig ekspansions- og magtkonsolideringsproces. På den måde blev Frankrig en nation uden det dynasti, der havde skabt forudsætningerne, ligesom USA og Schweiz, der havde opnået samme status på hver sin måde. Efter den franske revolution definerede den franske nation sig som et politisk (valg)fællesskab med de styrker og svagheder, det har ført med sig. Flertallet af de tysktalende indbyggere i provinsen Alsace havde tilsluttet sig det nye, revolutionære fællesskab under revolutionskrigene i 1790'erne¹⁴ - i modsætning til de tyske Rhin-provinser, der var blevet indlemmet i Frankrig under Napoleon, men aldrig spurgt. Renan lagde i sin argumentation vægt på, at de ikke selv ønskede at være en del af det tyske rige, at de følte sig undertrykte og foretrak det franske politiske fællesskab symboliseret ved den republikanske tricolore, Marseillaisen og Marianne-figuren. Som han selv på et andet tidspunkt udtrykte det: "Man taler om Frankrigs ret og Tysklands ret, men burde tale om alsaciennernes ret til ikke at adlyde andre magter end dem, de selv har indvilliget i at adlyde".¹⁵ Det førte ham frem til følgende berømte definition af nationalt tilhør: "En Zollverein er intet fædreland .... En nation er en sjæl, et åndeligt princip .... En nation er en stor solidaritet, formet af erfaringen med de ofre den har bragt i fortiden, og dem den er villig til at bringe i fremtiden ....

En nations eksistens er en daglig folkeafstemning."¹⁶

Denne 'subjektive' definition af nationalitet lægger vægt på vilje, solidaritet og følelse i befolkningen, hvordan det så end afgøres, og, hvad der i denne sammenhæng er det vigtigste, den organiserede politiske ramme inden for hvilken denne subjektivitet udtrykkes - staten. Den logiske følge af Renans subjektive nationsopfattelse måtte være at acceptere kulturel autonomi også inden for de eksisterende stater, hvad enten disse var nationalt definerede eller ej. Den konsekvens drog Renan naturligvis ikke for Frankrigs vedkommende, tværtimod var han en ivrig tilhænger af Den tredje Republiks systematiske centraliserings- og nationaliseringsproces med Jules Ferrys skolereformer, den tvungne værnepligt og alle de andre moderniseringer.

Med udgangspunkt i den subjektivt politiske nationsdefinition er det muligt at drage to modsatte konklusioner på spørgsmålet om, hvorvidt stater helst skal være etnisk homogene, eller om multinationale stater kan fungere. Filosofen John Stuart Mill (1806-1873) slog i 1861 fast, at "det almindeligvis er en betingelse for frie institutioner, at regeringens grænser falder sammen med nationalitetens grænser".¹⁷ Hans argument er, at den offentlige mening, som et repræsentativt styre forudsætter, ikke kan eksistere i et folk uden fællesskabsfølelse og fælles sprog. Afstand og isolation hindrer den nødvendige opinionsdannelse. Mills hovedargument er imidlertid, at en multinational stat mangler den garanti mod diktatur, som han troede eksisterede i nationale stater. I nationale stater skulle hæren ifølge Mill ikke kunne bruges til indre undertrykkelse, fordi den er rekrutteret fra folket selv. Nationalt fællesskab sikrer ikke i sig selv frie institutioner, men frie institutioner kan næppe eksistere uden et sådant fællesskab, hævder han. Nationalitet i subjektiv forstand er en nødvendig, men ikke en tilstrækkelig betingelse for demokrati.¹⁸

I modsætning til dette radikalt-liberale synspunkt hævdede en anden brite, den konservativt-liberale historiker Lord Acton (1834-1902) i 1862, at "kombinationen af forskellige nationer i en stat er en lige så nødvendig betingelse for et civiliseret som kombinationen af mennesker i samfund."¹⁹ Multinationalitet giver ifølge Acton vitalitet og spændinger til samfundet og virker som udfordring og uddannelse for "tilbagestående" folk. Nationalitetsprincippet betyder isolation, stagnation og forfald. Det hænger sammen med, at "Den største fjende af nationalitets-rettigheder er den moderne nationalitetsteori. Ved at lade staten og nationen svare til hinanden i teorie, reducerer den praktisk taget alle andre nationaliteter, der måtte være inden for grænserne, til en underordnet status. Den kan ikke indrømme dem lighed med den herskende nation, der konstituerer staten, fordi staten da ville ophøre med at være national, hvilket ville være en modsigelse af princippet for dens eksistens."²⁰

Den logiske konsekvens af Actons liberale synspunkt er derfor, at de bedste stater er imperier som det britiske og det østrig-ungarske, der indeholder forskellige nationaliteter uden at undertrykke dem. I hans evolutionistiske perspektiv er natio-

nalitetsprincippet et tilbageskridt, som kaster et kvælende tæppe over vitalitet, fremgang og udvikling. Det skyldtes, at Actons forestilling om nationalitet reelt var objektivt-kulturel eller etnisk, selv om han talte om den i subjektivt-politiske termer. Sammenblandingen af de to definitioner af nationen har altid ført til uklarhed og uholdbare konsekvenser. Den eneste teoretiske tradition i 1800-tallet, som styrede relativt sikkert mellem objektivitetens Scylla og subjektivitetens Charybdis var overraskende nok den marxistiske. Eller rettere den del af den marxistiske tradition, som forsøgte at holde sammen på det civiliserede og relativt velfungerende østrig-ungarske monarki.²¹

Den marxistiske debat om national identitet

Det første alvorlige forsøg på at omsætte den subjektive definition af nationen til praktisk politik blev foretaget af de østrigske socialister (eller skulle man sige socialdemokrater) Karl Renner og Otto Bauer i et forsøg på at redde deres socialistiske enhedsparti gennem den krise, som den nationalistiske opposition fra især de tjekkkiske fagforeninger havde kastet det ud i. 1896 havde enhedspartiet delt sig op i seks nationale føderationer, en tysk, en tjekkkisk, en polsk, en ruthensk, en italiensk og en jugoslavisk (sydslavisk). I 1899 vedtog partiet et vidtgående omend vagt formuleret program for indre selvstændighed for de enkelte nationaliteter i det østrig-ungarske dobbeltmonarki, det såkaldte *Brünner Nationalitäten-programm* (efter den tjekkkiske by Bmo). Heri anbefaledes det at omdanne riget til en forbundsstat med garantier for kulturel autonomi til alle mindretal. Kompromisset holdt ikke, men under de politiske diskussioner havde de tyske østrigere Karl Renner og Otto Bauer foretaget en fundamental gennemtænkning af nationalitetsspørgsmålet og revideret de ret ugenemtmænkede stortyske formuleringer fra især Marx' hånd 1848-50, som indtil da havde udgjort den marxistiske 'teori' om nationalitet.

Karl Renner (1870-1950), der var uddannet jurist, beskæftigede sig efter 1899 grundigt med nationalitetsspørgsmålet og mulighederne for en reform af det østrig-ungarske rige - en beskæftigelse der blev mulig, fordi han efter socialisternes valgsejre i 1890'erne havde fået arbejdsro som bibliotekar i det østrigske parlament. 1902 udsendte han under pseudonymet Rudolf Springer værket *Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat. Teil I: Das nationale Problem als Verfassungs- und Verwaltungsfrage*. Sammen med to senere værker fra 1904 og 1906 er der tale om stadig aktuelle standardværker til forståelsen af dobbelt-monarkiets indenrigspolitik og efterfølgerstaternes vanskeligheder med deres nationale mindretal.

Den grundlæggende præmis for Renners statslige reorganiserings-forslag var, at staten var et åndeligt kulturelt og ikke materielt økonomisk fællesskab. Ved at ad-

skille kulturelle spørgsmål fra fællesstatslige opgaver, især økonomi, forsvar og udenrigspolitik, håbede han at kunne reducere "det nationale magtspørgsmål" til dets kulturelle kerne. Renners forslag, der senere fandt anvendelse i det mæhriske og det ruthenske kompromis i 1905 og i 1925 i Estland, kombinerede subjektivt politiske og objektivt kulturelle bestemmelser. De nøjere detaljer virker i dag uhyre komplicerede, men hovedtanken er egentlig enkel. Han skelnede mellem personlig tilknytning til en kulturnation, som var repræsenteret på tværs af provinsgrænser og territorialrepræsentation for alle indbyggere i et område, uanset nationalitet. Det blev kritiseret af Stalin i en bog, der senere er blevet det officielle grundlag for Sovjetunionens nationalitetspolitik. Lenin sendte i 1912 den unge georgiske opkomling på studieophold i Wien hos austromarxisterne for at få ammunition til de teoretiske diskussioner i 2. Internationale. I bogen, der blev oversat til dansk i 1939, kritiserede Stalin Renner og især Bauer for at have ignoreret det territoriale grundlag for nationen. Men det er kun rigtigt, hvis man udelukkende kan forestille sig én form for territorial eksistens for en nation, den borgerlige nationalstat. Efter at have afvist Bauers definition af nationen ud fra nationalkarakteren fortsatte Stalin således: "Nationen er ikke simpelthen en historisk Kategori, men en historisk Kategori fra en bestemt Epoke, den opadstigende Kapitalismes Epoke. Den Proces, der likviderer Feudalismen og udvikler Kapitalismen, slutter samtidig Menneskene sammen til Nationer. Saaledes forholder Sagen sig f.eks. i Vesteuropa. Englænderne, Franskmandene, Tyskerne, Italienerne o.a. sluttede sig sammen til Nationer, da den sejrige kapitalisme triumferende rykkede frem over Feudalismens Splittelse. .... Bourgeoisiet spillede Hovedrollen (i skabelsen af nationen u.ø.). Det vigtigste Spørgsmaal for det unge Bourgeoisie er Markedet. Dets Maal er at afsætte sine Varer og at sejre i Konkurrencen med andre Nationaliteters Bourgeoisie. Derfra stammer dets ønske om at sikre sig sit »eget«, »hjemlige« Marked. Markedet er den første Skole, hvor Bourgeoisiet lærer Nationalisme. .... Nationen har Ret til frit at bestemme sin Skæbne. Den har Ret til at indrette sig efter Behag, naturligvis uden at begå Overgreb mod andre Nationer."²²

Bolchevikkernes kritik af austromarxisterne var dobbelt. På den ene side blev de kritiseret for at indskrænke nationernes selvbestemmelsesret ved at gå ind for en overordnet multinational stat. På den anden side blev de angrebet for at fastfryse uønskede nationale følelser gennem deres føderative arrangementer. Hvis Lenin ikke kunne få dem med det ene argument, så kunne Stalin med det andet. Med den viden i bagagen er det ikke let at undlade at hovere over den nationale opløsning af den sovjetiske statsdannelse. Det er dog nok uretfærdigt. I al harme over den totalt usaglige debatform i 2. og 3. Internationale må det ikke glemmes, at Sovjetunionen faktisk forvaltede den multinationale arv fra zarriget mere respektfuldt over for nationale og kulturelle forskelle, end de fleste andre regimer har formået at forvalte deres. Det var bare ikke nok, når økonomien ikke fungerede.

I 1978 udsendte den franske politolog Hélène Carrère d'Encausse, hvad der skulle vise sig at være en profetisk bog om nationalitetsspørgsmålet i Sovjetunionen, *L'Empire éclaté*. På det tidspunkt var det ikke god tone at kalde Sovjetunionen for et imperium - staten var aldrig blevet slæbt for FN's afkoloniseringskomité, der i overensstemmelse med det berygtede "saltvandskriterium" kun kalder kolonier for kolonier, hvis de er adskilt fra moderlandet af hav - og ingen ved deres fulde fem forudså, at de forskellige folkeslag i 1990 ville være i reel borgerkrig. På baggrund af et mangeårigt studium af de centralasiatiske republikker leverede hun en grundig og nuanceret gennemgang af den sovjetiske nationalitetspolitik fra revolutionen i 1917. Hun nåede frem til det paradoksale resultat, at politikken havde været en sådan succes, at den truede med at undergrave sig selv og sprænge den multinationale statsdannelse.

I modsætning til de billige antisovjetiske argumenter i udlandet og i de neonationalistiske folkefronter kan man ikke sige, at nationalitetspolitikken kun bestod i en russisk undertrykkelse af alle de anderledes kulturer. Tværtimod. Undertrykkelse var der, men den var nationalt indifferent, ja man kan hævde, at den næsten gik værst ud over det russiske folk. Det kommunistiske udviklingsdiktatur ville på langt sigt udvikle nationale, sproglige og kulturelle forskelle til fordel for udviklingen af det nye sovjetiske menneske på samme måde, som man i det franske kolonirige før 1940 drømte om udbredelsen af den franske civilisation til alle værdige undersåtter. Men vejen til denne paradisiske tilstand var original. De revolutionæres hensigt var først at samle republikkerne i en føderation, som efterhånden skulle rumme alle verdens socialistiske lande; siden, da det blev klart at omvendelsen lod vente på sig, at samle dem til én stat. Men det nye var, at denne samling skulle ske ved hjælp af nationale eliter fra de enkelte republikker. Derfor gik den sovjetiske nationalitetspolitik, som den blev grundlagt af Lenin og fortsat under Stalin, Khrusjtjov og Bresjnev, med enkelte tilbagefald ud på at støtte den nationale egenart i de forskellige republikker. Det gjorde de med en sådan konsekvens, at de ligefrem skabte nye nationale kulturer med skriftsprog og egen litteratur, hvor de ikke eksisterede i forvejen, først og fremmest i Centralasien og i Hviderusland. Russisk skulle være føderationens fælles sprog og alfabeterne skulle være kyrilliske, ikke latinske eller arabiske. Men national forskellighed var parolen, og den havde i 1970'erne haft en sådan succes, at Carrère d'Encausse forudså, at den officielt støttede nationalisme måtte føre til opløsning af unionen, fordi de nationale eliter før eller senere med nødvendighed måtte støde sammen med deres russiske konkurrenter. Et synspunkt, hun unægtelig fik ret i.

Som det sovjetiske imperium nu er gået under, gik det habsburgske under i 1918, ikke pga. økonomisk uformuenhed, men på grund af et militært nederlag i en krig, som regeringen selv havde fremprovokeret for at undgå de nødvendige nationale kompromisser. Det var denne udvikling, Karl Renner havde håbet at undgå. Med sit program havde han - måske lidt naivt - håbet at kunne forvandle økonomisk begrun-

dede modsætninger til juridisk kulturelle diskussioner blandt dannede borgerlige, således at tyskheden kunne bevare sin indflydelse i Sydøsteuropa blot uden den undertrykkelse, den byggede på under habsburgerne. Derfor var det helt konsekvent, at højresocialdemokraten Renner under første verdenskrig tilsluttede sig den liberale tyske politiker Friedrich Naumanns (1860-1919) planer for oprettelse af en føderation i Centraleuropa og bekæmpede venstrefløjten under Otto Bauer, der gik ind for et nationalt frigørelsesprogram.

Otto Bauer (1881-1938), der hele sit liv tilhørte den ikke-kommunistiske venstrefløj af SPÖ og er en af de mest originale marxistiske teoretikere nogensinde, forfattede det andet banebrydende værk om nationalitetsspørgsmålet, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie, Marx-Studien II*, Wien 1907. Hans hensigt var ikke så meget at fremsætte praktiske forslag til reform af Østrig-Ungarn som at skabe et teoretisk fundament for det østrigske socialdemokratis nationalitetspolitik. I modsætning til Karl Kautsky (1854-1938), der gik ind for de nationalstatslige principper, bekendte Bauer, at han "indrømmede det nationale fællesskabs realiteter" netop for "at kunne aflede nødvendigheden af vores internationale politik." Bauer opfattede det multinationale Østrig-Ungarn som en undtagelse i nationalstaternes tidsalder, men en undtagelse der var livskraftig, fordi de enkelte folkeslags interesse i det fælles marked overskyggede deres nationale selvstændighedstrang. Af samme grund tilsluttede han sig Rosa Luxemburgs (1870-1919) synspunkt - fremført mod højresocialisten, den senere polske præsident, statsminister og diktator Józef Pilsudski (1867-1935) - at Polen skulle forblive i unionen med Rusland. Men i modsætning til Luxemburg gik han ind for princippet om kulturel autonomi også under socialismen - mens hun ville afskaffe alt, hvad der gjorde forskel på mennesker, også deres nationalitet. I modsætning til Lenin, der kun gik ind for national frigørelse af taktiske grunde for at fremme revolutionen, og derfor hurtigt opgav kravet, da bolchevikkerne selv var kommet til magten, troede Bauer virkelig på, hvad han sagde om kulturel autonomi, også efter opløsningen af kapitalismen. Han argumenterede for ønskeligheden af en overstatslig (socialistisk) union oven over de nationale stater, et råd der med tiden kunne blive til Europas Forenede Stater. Den teoretiske begrundelse for alle disse gode tanker fandt Bauer i den tyske sociolog Ferdinand Tönnies' (1855-1936) modstilling af *Gemeinschaft* og *Gesellschaft* til erstatning af den vesteuropæiske identificering af stat og nation.

Man kan anklage såvel Bauer som Renner for manglende realitets-sans, og det er ofte blevet gjort bl.a. af de 'superrealistiske' kommunister, som de var uenige med, og af senere 'realistiske', ikke-socialistiske historikere og sociologer. Men deres arbejder repræsenterer faktisk det eneste forsøg på alvorligt at sammentænke den subjektive og den objektive nationsbestemmelse, og det endda gjort af folk med en vis politisk magt og deraf følgende risiko for, at de ville blive nødt til selv at leve med resultaterne af deres tanker.

Nazisme, fascisme og national identitet

Den yderste, logiske konsekvens af de forskellige nationsbegreber mødes i rendyrket form i henholdsvis det fascistiske Italien og det nazistiske Tyskland. Den tyske racetankegangs objektive bestemmelse af nationalitet og 'race' i *Mein Kampf* og konsekvenserne i Nürnberglovgivningen er pinligt velkendt. Derimod er det mindre kendt, at den italienske fascisme, i hvert fald til overtagelsen af en nazistisk racelovgivning i 1938, byggede på det modsatte nationalitetsprincip, det politisk subjektive.

Ifølge den italienske fascistiske ideologi kunne kroater, slovenere, tyskere, jøder, ja endda arabere og etiopiere assimileres af den italienske kultur i Mussolinis nye imperium, som det i sin tid havde været tilfældet i det romerske imperium. Politisk-'moralisk' tilslutning baseret på fælles historisk identitet, ikke 'blodets renhed' var det fascistiske kriterium på nationalt tilhør. Dette stod - i hvert fald i teorien - i den krasseste mulige modsætning til de raceprincipper, som Hitlers stat efter 1933 byggede på. Der blev da også ført en heftig propagandakrig mellem de to regimer til 1936, fra italiensk side gennem foreningen *Società per l'universalità di Roma*, grundlagt i sommeren 1933. Gennem denne forening søgte italienerne at udbrede deres kultur til ikke-italienere især i middelhavsverdenen. Denne bestræbelse stod i modsætningsforhold til racistiske tendenser inden for det fascistiske parti og tabte på langt sigt til dem, dog især fordi Mussolini fik brug for støtten fra den 'ideologiske' fælle nord for Alperne for at klare den embargo, der fulgte efter invasionen i Etiopien i 1935. Indtil 1938, hvor antisemitiske (og anti-hamitiske) racelove blev indført i Italien, og staten således skiftede fra en politisk-historisk til en kulturelt biologisk nationsbestemmelse, latterliggjorde Mussolini de nazistiske raceteorier med udsagn om, at efter dem måtte laplænderne vel være de højeststående af alle racer - og noget dummere og mere urimeligt udsagn kunne middelhavsboen Mussolini ikke forestille sig.²³

Herder og de moderne nationalstater

Dette er arven fra godt 200 års politiserede teoretiske diskussioner. Den er ganske tung og har ført til, at staters selvstændighed er blevet begrundet på ganske forskellige og i grunden hinanden udelukkende måder. Det kan illustreres ved en kort gennemgang af Folkeforbundets og FN's vilkårlige kriterier på en selvstændig stat.

"Folkenes selvbestemmelse" blev fastlagt som gældende internationalt princip ved fredsslutningerne i Versailles i 1919-20. Det indebar, at hvert enkelt menneske retligt set skulle tilhøre en og kun en nation, og at der skulle være overensstemmelse mellem det nationale og det statslige tilhørsforhold. Det førte til opløsning af to af de store imperier, det osmanniske og det habsburgske, mens det russiske overlevede og

genetablerede sig under ny titel i begyndelsen af 1920'erne. Til gengæld øgede Frankrig og Storbritannien deres koloniriger betragteligt med byttet fra taberne Tyskland og det osmanniske imperium.

Folkeretsligt blev princippet kodificeret ved oprettelsen af *Folkenes Forbund* i 1919. Trods titlen var der tale om en sammenslutning af stater, der gjorde krav på at være nationer, som det fremgår af den engelske og den franske betegnelse *League of Nations* og *Société des Nations*. Dette internationale system anerkendte otte stormagter, selv om de aldrig var medlemmer på samme tid. Den mest markante udenforstående stat var paradoksalt nok USA, hvis præsident Woodrow Wilson (1856-1924) havde taget initiativet. USA var avanceret til ubestridt stormagt via sin udslaggivende deltagelse i krigen og sin industrielle produktion, der oversteg alle andre landes. Sovjetunionen trådte ind i 1934, efter at Tyskland og Japan havde forladt Folkeforbundet. I 1935 trådte Italien ud i protest mod de sanktioner, som Forbundet pålagde det efter overfaldet på Abessinien. Derudover var der 54 medlemmer af yderst forskellig størrelse og indflydelse.

2. Verdenskrig, der på så mange måder var en fortsættelse af den første, at Henning Poulsen i sit bind af Aschehous verdenshistorie skriver, at 1. Verdenskrig ret beset varede til 1945 - "en trediveårskrig afbrudt af en lang våbenhvile"²⁴ - ordnede forholdene mellem de sejrende stater på et mere pragmatisk grundlag. Krigen førte ikke direkte til oprettelse af mange nye stater, men indirekte svækkede den kolonimagterne i en sådan grad, at efterfølgeren til Folkenes Forbund, *De forenede Nationer* efter 1960 talmæssigt har været helt domineret af ikke-europæiske stater fra den såkaldte Tredje Verden. Logisk burde denne organisation af formelt set uafhængige stater have heddet De forenede Stater, men dette navn var allerede taget, så man fortsatte den upræcise navneskik med betegnelsen FN (*United Nations*, UN eller *Organisation des Nations Unies*, ONU). Indtil 1989 var der tale om en bipolar to-magts situation, hvor USA og USSR var omgivet af hver sin gruppe af mindre og større satellitter med Kina lurende i skyggen. Uden for disse to lejre fandtes et hav af mere eller mindre neutrale stater, til tider organiseret i selvstændige alliancefrie sammenslutninger. Det totale antal anerkendte medlemsstater voksede fra 50 i april 1945 til 122 i 1966 og 159 i 1991.

I dag er den politiske virkelighed i verden således karakteriseret ved næsten komplet dominans for princippet om organisering i uafhængige, nationale stater, samtidig med at der er fundamental uklarhed om, hvordan man skal definere det nationale tilhørsforhold. Nationalisme identificeres med chauvinisme og anses kun for at være relevant for Den tredje Verden og de underudviklede periferier i Europa og den tidligere Sovjetunion. Denne manglende besindelse på styrken i nationale følelser har haft en række uheldige konsekvenser. Før 1989 medførte det for det første blindhed over for den reelle styrke af nationalismen i Østeuropa og Sovjetunionen, i det kommunistiske lederskab såvel som i Vesten.²⁵ For det andet har den folkeretlige

uklarhed ved definitionen af henholdsvis nationer og stater ført til uretfærdigheder. De forenede Nationer hævder at bestå af nationer, men er ret besat stater, ofte endda kun med en yderst spinkel folkelig legitimitet. Til gengæld findes der adskillige nationer, som aldrig har fået lov til at oprette deres egen stat. Kurderne er en sådan befolkning, som er kommet i mediernes søgelys, men der er mange, hvis man begynder at undersøge sagen nøjere.

Problemet er, at den ideelle norm for nationstatsdannelse er blevet sat af de ganske få stater, der har haft held med integrationsprocessen, især fordi de har haft tid. Ifølge den amerikanske forsker Walker Connor er der på verdensplan kun 14 stater, som ikke rummer større eller mindre nationale minoriteter: Østrig, Danmark, Tyskland, Island, Irland, Japan, Nord- og Sydkorea, Lesotho, Luxembourg, Holland, Norge og Portugal, Ungarn. Halvdelen af dem har til gengæld store mindretal uden for deres grænser: Østrig, Tyskland, Irland, de to Koreas, Lesotho og Ungarn. Ser man bort fra undtagelsen Japan, er det mindre end 1 % af verdens befolkning, som lever i stater, som svarer til FN charterets krav om national selvbestemmelse, dvs. identitet mellem stat og en etnisk gruppe.²⁶ Resten af verdens stater forsøger at leve op til de abstrakte formuleringer fra den tyske idealisme og med mere eller mindre voldelige midler på kort tid at kopiere de integrationsprocesser, som de etablerede, europæiske nationstater har været flere hundrede år om.

Nationalisme og national identitet er på ingen måde et overstået kapitel i menneskehedens historie, sådan som såvel de liberalistiske som de marxistiske moderniseringsteorier i 1950'erne og 60'erne antog. Tværtimod er debatterne blomstret op for fuld og blodig kraft i Østeuropa og det forhenværende Sovjetunionen. Om det så er den sidste opblomstring før nationalismen endegyldigt forsvinder, sådan som vi nu kan se, det var tilfældet med marxismen i 1970'erne, er endnu for tidligt at spørge om. Minervas ugle flyver gerne i skumringen, så den aktuelle interesse for nationalitet og nationalisme tages af nogle som f.eks. historikeren E.J. Hobsbawm som udtryk for, at nationalismens æra snart er overstået.²⁷ Andre understreger modsætningsvis, at fænomenet nationalisme er nøjagtigt lige så gammelt som teoriene om det, altså at da Herder satte ord på forestillingen i 1774, slap han spørgelset ud af Pandoras æske, eller hvor det nu opholdt sig. Det er nok for megen ære at gøre den intellektuelle ordmager, men det tidsmæssige sammenfald er påfaldende.

Hvorom det nu end er, alle Herders dilemmaer og uklarheder er stadig med os i fuldt mål.

[En del af redegørelsen for nationalitetsopfattelsen i 1800-tallet har tidligere været offentliggjort i det svenske historiske tidsskrift *Scandia*, 56:1, 1990, 79-88]

1. Titlen "Römisches Reich deutscher Nation" nævnes første gang i en rigslov fra 1486, jvfr. Fritz Hartung, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, Stuttgart 1950, 15.
2. *Reisejournal* 1769. Dagbogen blev først udgivet efter Herders død i 1846; jeg har citeret efter oversættelserne i Jean Plumyène, *Les nations romantiques. Histoire du nationalisme, Le XIXe siècle*, Paris 1979, 117 ff.
3. Isaiah Berlin, "Two concepts of Nationalism: An interview with Isaiah Berlin", *The New York Review of Books* 21/11, 1991, 19.
4. J.G. Herder, *Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit* (1774), Frankfurt 1967, 45-46. (oversættelsen i *Slagmark* nr. 18. s. 91).
5. Se Aira Kemiläinen, *Nationalism. Problems Concerning the Word, t8h8e Concept and Classification*, Jyväskylä 1964, 64-68.
6. J.G. Herder, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, II, (1786), Sämtliche Werke XIII, Berlin 1887, 258; her citeret efter Kemiläinen 1964, 41.
7. August Ludwig Schlözer, *Vorbereitung zur Weltgeschichte für Kinder*, Göttingen 1800, 12 og 54; jvfr. Kemiläinen 1964, 68.
8. J.G. Herder, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, III, 1789, Sämtliche Werke XIV, Berlin 1909, 225; her citeret efter Kemiläinen 1964, 72.
9. "La constitution de 1795, tout comme ses ainées, est faite pour l'homme. Or, il n'y a point d'homme dans le monde. J'ai vu, dans ma vie, des Français, des Italiens, des Russes, etc., je sais même, grace à Montesquieu, qu'on peut être Persan: mais quant à l'homme, je déclare ne l'avoir rencontré de ma vie; s'il existe, c'est bien à mon insu." J. de Maistre, *Oeuvres Complètes* I, Lille, 1891, 74.
10. Holberg tog diskussionen op med Montequieu's kritik af den danske enevælde fra 1748 i et interessant skrift fra 1753, *Remarques sur quelques positions qui se trouvent dans l'Esprit des lois*, Kbh. 1753. Jeg har analyseret denne politisk teoretiske debat nærmere i *Republican Revolution or Absolutist Reform*, Arbejdspapirer CfK 63, 1990, 30-34.
11. Brev til Jessie White Mario, 23.3. 1857, citeret efter Denis Mack Smith, *Il Risorgimento* II, Bari, 1968, 422.
12. E. Renan, *Oeuvres Complètes* I, 1947, 893.
13. Heinrich von Treitschke, *Zehn Jahre deutscher Kämpfe* I, Berlin 1897, 326f.
14. Det er værd at erindre, at et fransk revolutionært symbol som *Marseillaisen* blev skrevet i Strasbourg på bestilling af byens borgmester Dietrich en aprilnat 1792 som kampsang for den franske Rhinhær. Årsagen til navnet er, at det var en gruppe frivillige fra Marseille, som populariserede *Marseillaisen* under stormen på Tuilerierne august 1792 (U. Østergård, "Hvem sang Marseillaisen?", *Sfinx* 1987:2, 78-81).
15. Renan i et brev til den tyske historiker David Friedrich Strauss, citeret i Alain Finkielkraut, *La défaite de la pensée*, 1987, 40.
16. E. Renan, *Oeuvres Complètes* I, 1947, 902, 903 og 904. Definitionen minder i grunden slående om den, der efterhånden satte sig igennem i en anden tabernation, den danske. N.F.S. Grundtvig formulerede den i 1848 i sangen "Folkeligt skal alt nu være" midt under den ophedede strid med holsterne og den del af den slesvigske befolkning, der ikke ville vælge dansk sprog og tilhørsforhold: "Til et folk de alle høre/som sig egne selv dertil/ har

for modersmålet øre/ har for fædrelandet ild/...". Måske mente han det ikke som det står, men gennem den defensive nationalitetskamp i Slesvig under det tyske styre 1864-1920 blev det til den dominerende officielle definition af danskhed, som det dog er blevet svært at få respekteret i dag, hvor der faktisk er fremmede som gerne vil have ild for fædrelandet og som har øre for sproget.

17. John Stuart Mill, *Considerations on Representative Government*, 1861, 232-33.

18. Øyvind Østerud, *Nasjonenes selvbestemmelsesrett*, Oslo, 1984, 49.

19. John Emerich Edward Dalberg-Acton, "Nationality", *Home and Foreign Review*, July 1862, her citeret efter Lord Acton, *Essays in the Liberal Interpretation of History*, ed. by W.H. McNeill, Chicago 1967, 150.

20. Samme, 157.

21. Som en gruppe historikere netop har behandlet i *Hinsides Habsburg - Politisk kultur i Centraleuropa*, *Den Jyske Historiker* 57, 1991.

22. J.V. Stalin, *Marxismus und nationale Frage* (1913), *Werke* 2, 1953, 266-333. Citeret efter den danske oversættelse, Kbh. 1939, 17, 19 og 24. Artiklen blev skrevet i Wien i slutningen af 1912 og trykt i nummer 3-5, 1913 af det bolchevikiske tidsskrift *Prosvesjtsjenije* (Oplysning). 1914 offentliggjort som pamflet, 1920 trykt i Stalins "Artikler" om det nationale spørgsmål, der fastlagde partiets officielle politik overfor nationaliteterne i Sovjetunionen jvfr. E.H. Carr, *The Bolshevik Revolution* I, 1950, 426.

23. E.M. Robertson, "Race as a Factor in Mussolini's Policy in Africa and Europe" *Journal of Contemporary History* 23, 1988 s. 37-88. Den bedste redegørelse for forskellene mellem nazistisk og fascistisk ideologi - der altså ignorerer de funktionelle ligheder - er stadig Herbert Tingstens klassiker *Nazismens og Fascismens Idéer*, 1. udg. 1936, dansk Kbh. 1967.

24. Henning Poulsen, *Fra krig til krig*, Oslo 1982, 9.

25. Hélène Carrère d'Encausse, *La gloire des nations ou la fin de l'empire soviétique*, Paris 1990.

26. Walker Connor, "The Politics of Ethnonationalism", *Journal of International Affairs* 27, 1973, 1 og samme, "A nation is a nation, is a state, is an ethnic group is a ...", *Ethnic and Racial Studies*, 1:4, 1978.

27. E.J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780 - Programme, Myth, Reality*, London 1990.